

FRIESCH ZILVER.

De tentoonstelling van Friesch zilver, die van 15 Augustus tot 15 September 1927 door het Friesch Genootschap van Geschied- Oudheid- en Taalkunde ter eere van zijn honderdjarig bestaan in het Friesch Museum te Leeuwarden is gehouden, heeft een vrij volledig overzicht gegeven van dit oude kunsthandwerk.

Ter voorlichting voor de bezoekers van deze tentoonstelling heb ik in het Jubileumnummer van de Vrije Fries, Deel XXVIII. afl. 3, uitgegeven vóór de opening daarvan een — ook afzonderlijk verschenen en aan het Friesch Museum verkrijgbare — „GESCHIEDENIS VAN HET GOUD- EN ZILVERSMIDSBEDRIJF IN FRIESLAND” geplaatst en in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 20 Augustus 1927 in een feuilleton een overzicht gegeven van de in de verschillende vitrines tentoongestelde kunstschaten. Het springt in het oog, dat deze beide vóór de tentoonstelling geschreven studies in sommige opzichten door de bestudeering van de daar aanwezige zilverwerken op bepaalde punten aanvulling en verbetering eischen.

Dit laatste geldt hoofdzakelijk voor het tweede gedeelte van bovenbedoelde geschiedenis van het Friesche Zilver, waarin een overzicht is gegeven van het werk der goud- en zilversmeden voorzoover vóór de tentoonstelling bekend. Deze studie, waarin ook is opgenomen een reproductie der meesterteevens van de Leeuwarder Goud- en Zilversmeden en van de namen van meesters en leerlingen aldaar en in de steden Bolsward, Sneek en Dokkum, zal echter vooral haar belang behouden doordat daarin zooveel mogelijk zijn verzameld en verwerkt de in de archieven en gedrukte bronnen aanwezige gegevens hiervoor. Dat echter ook dit gedeelte nog wel voor aanvulling vatbaar is, bleek mij uit een welwillende opmerking, van den heer E. Voet Jr., die er mijne aandacht op vestigde, dat ook van het Harlinger zilversmidsgilde nog archivalische gegevens bewaard gebleven zijn.

Bovendien heb ik in een, eveneens bij de opening van de tentoonstelling verschenen kleine studie over de „JAARLETTERS en STEDELIJKE KEUREN VAN HET FRIESCHE ZILVER 1610—1798 en MEESTERTEEEKENS VAN DE LEEUWARDER ZILVERSMEDEN 1597—1854” zooveel mogelijk, de bij het opstellen van den Catalogus gebleken gegevens daaromtrent vastgelegd. Ook daarin heb ik er reeds op gewezen, dat de toeschrijving der verschillende jaarletters van de jaren 1744 en volgende voorloopig min of meer dubieus bleef, een opmerking, die ook door den Heer Voet speciaal ten opzichte van het 8e alfabet der Friesche jaarletters werd bevestigd.

Het artikel in de Nieuwe Rotterdamsche Courant, waarin in den vorm van een wandeling langs de vitrines een overzicht van het tentoongestelde werd gegeven, heeft bovendien ook hierdoor eenige blijvende waarde, omdat daarin een opsomming wordt gegeven van de, aan deze voorafgaande vroegere zilvertentoonstellingen en van de litteratuur over dit onderwerp. Daar een artikel in een dagblad echter later moeilijk is na te slaan en ik de opgaaf op verschillende punten kan aanvullen, zal ik dat onderwerp ook hier

nog eens behandelen. Wat de wetenschappelijke resultaten betreft, die de tentoonstelling zelf heeft opgeleverd, deze zijn in de eerste plaats zooveel mogelijk vastgelegd in den Catalogus, die in navolging van die van vroegere tentoonstellingen de voorwerpen groeps-gewijze en in chronologische volgorde beschrijft. Deze Catalogus is tot een boekje van 155 bladzijden uitgedijd, speciaal doordat van het avondmaalszilver, de knottekistjes, enz.

Afb. 1. Botnia beker (Cat. no. 7)
2e kwart 16e eeuw.

alle opschriften zijn overgenomen en van deze en andere zilveren voorwerpen tevens de heraldische en genealogische gegevens deskundig beschreven zijn. Verder is van ieder nummer in den catalogus zooveel mogelijk de gewestelijke en stedelijke keur, de jaar-letter en het meesters-teeken vermeld en is aangegeven wanneer er een of ander bijzonder kenteeken aan deze keuren en teekens kon worden waargenomen.

Mede doordat het avondmaalszilver van zes en zestig Friesche Protestantsche gemeenten en het kerkzilver van een achttal Katholieke kerken in Friesland uitvoerig in den Catalogus is omschreven, is dit boekje voor hen, die dit onderwerp later willen bestudeeren van blijvende waarde.

Doordat de eerste druk hiervan reeds tijdens de tentoonstelling uitverkocht geraakte, is een tweede druk verschenen waarvan nog exemplaren aan het Friesche Museum verkrijgbaar zijn.

Bovendien is aangelegd een archief, bestaande uit: a. fotografieën van de belangrijkste ter tentoonstelling aanwezige zilverwerken, welke verzameling verscheidene honderden voorwerpen (waaronder bijvoorbeeld nagenoeg het geheele tentoongestelde avondmaalszilver) omvat en b. wasafdrukken van alle keuren en teekens voorkomende op de tentoongestelde Friesche zilverwerken.

Dit archief wordt in het Friesch Museum bewaard en is aldaar ter beschikking van hen, die dit onderwerp wenschen te bestudeeren.

Buitendien konden aan verschillende binnen- en buitenlandsche kunsthistorici allerlei photo's, merken-afdrukken en andere gegevens worden verstrekt. Naast vele bekende Nederlandsche hebben ook eenige der vooraanstaande zilverkenners uit Engeland de tentoonstelling bestudeerd, terwijl het Groot-Friesch Congres, dat op 1 en 2 September j.l. te Leeuwarden is gehouden verscheidenen Museum-Directeuren en anderen kunsthistorici uit Oost- en Noord-Friesland in de gelegenheid gesteld heeft vergelijkingsmateriaal voor hun eigen landstreek op deze tentoonstelling te verzamelen. Voor een binnenkort aldaar verschijnende

studie over dit onderwerp heeft zeer zeker de tentoonstelling te Leeuwarden zeer gewenscht studie-materiaal opgeleverd.

In de tweede helft van de 19e eeuw is met de in de verschillende hoofdsteden gehouden werelttentoonstellingen, later gevolgd door Nationale kunstnijverheidstentoonstellingen met een algemeen of een meer beperkt onderwerp, de studie van het oude kunsthandwerk ten zeerste bevorderd en de lust tot de studie daarvan aangewakkerd.

Ook voor het Nederlandsche goud- en zilversmidsbedrijf in het algemeen en voor het Friesche in het bijzonder geldt deze algemeene regel. Deze tentoonstellingen gaven tevens aanleiding, dat de litteratuur over het kunsthandwerk verrijkt werd.

De eerste tentoonstelling in deze richting was de Historische tentoonstelling in 1877 door het Friesch Genootschap ter eere van zijn vijftig-jarig Jubileum in het toenmalige Paleis des Konings te Leeuwarden gehouden.

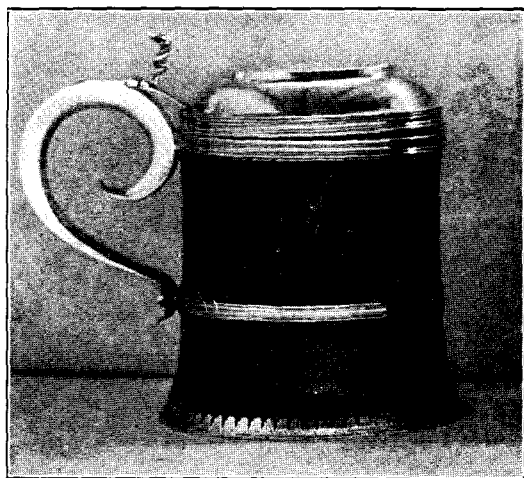
De catalogus van deze tentoonstelling is nog steeds een rijke bron, waarin vele nu nog bekende, doch ook vele thans in onbekende verzamelingen afgedwaalde Friesche zilverwerken zijn op te sporen.

Doordat echter toen nog geen aandacht werd geschonken aan de op het zilver voorkomende keuren voldoet deze catalogus niet meer aan de eischen van onzen tijd.

De eerste speciale tentoonstelling op dit gebied was die van „Kunstvoorwerpen in vroegere eeuwen uit edele metalen vervaardigd” in 1880 door de Maatschappij Arti et Amicitiae te Amsterdam gehouden. De uitstekende Catalogus, die daarvan door de heeren Mr. A. de Vries Az., Mr. N. de Roever Az. en Ed. Colinet werd opgesteld, is het model geworden waarnaar alle latere bewerkt zijn. Door de uitvoerige en nauwkeurige omschrijving van de tentoongestelde voorwerpen kunnen deze bij later voorkomen steeds herkend worden, terwijl hierin tevens de gewestelijke en stedelijke keuren, de jaarletters en de meesterteekens, voorzoover die bekend waren, zijn aangegeven.

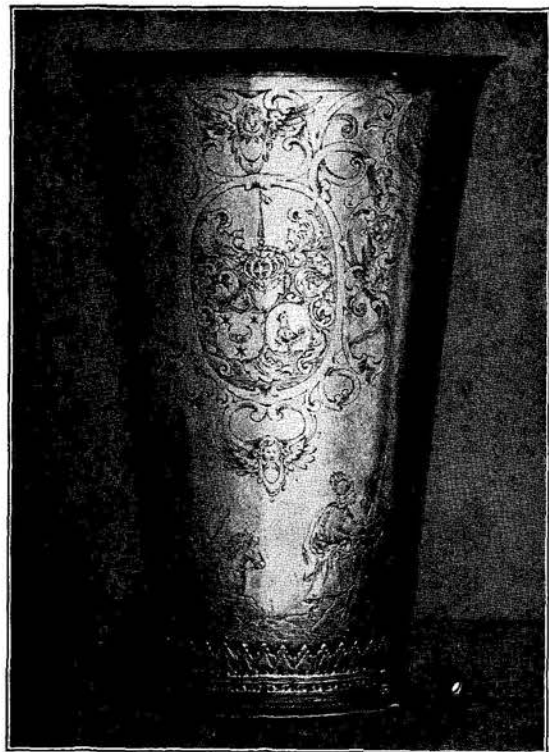
Voor het Friesche zilver afkomstig van Leeuwarder Meesters was dit speciaal mogelijk gemaakt doordat op initiatief van Victor de Stuers in deel II van het door Fr. D. O. Obreen uitgegeven Archief van Nederlandsche kunstgeschiedenis (1879—80) een reproductie was gegeven van de meesterteekens van 1597 tot 1854 voorkomende op het gildebord der Leeuwarder zilversmeden.

In 1900 werd daarna in het Friesch Museum een tentoonstelling van „Antieke

Afb. 2. Serpentinsteenen bierpul met zilver montuur van den Leeuwarder Mr. Willem Olthof 1647 (cat. no. 23).

goud- en zilversmidswerken" gehouden. Ook de hiervan door Mr. P. C. J. A. Boeles en S. Wigersma Hz. opgestelde Catalogus bevat vele gegevens voor dengeen, die dit onderwerp bestudeert. Speciaal is hierin van belang de beschrijving van de buitengewoon interessante gouden en zilveren lijfsieraden, die bij de afgraving der Friesche Terpen te voorschijn zijn gekomen en die dezer dagen opnieuw in het cultuurverband van hun tijd door Mr. Boeles zijn behandeld in zijn boek „Friesland tot de elfde eeuw, zijn oudste beschaving en geschiedenis", uitgegeven bij de herdenking van het honderdjarig bestaan van het Friesche Genootschap.

Afb. 3. Huwelijksbeker van den Staverenschen
Mr. S. I. 1687 (cat. no. 63).

Bovendien heeft de heer Wigersma in dezen Catalogus de deskundige beschrijving gegeven van een belangrijke groep penningen, afkomstig uit de verzamelingen van het Friesch Genootschap en van hem zelf.

Ook in den Catalogus van de in 1901 te Utrecht door de „Vereeniging voor de Kunst" gehouden keuze-tentoonstelling van antiek Nederlandsch goud- en zilverwerk komen vele Friesche stukken voor.

Kort daarna verscheen de Catalogus van het Goud- en zilverwerk in het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst te Amsterdam, van een voorrede voorzien en bewerkt door Dr. A. Pit en gaf deze ook zijn in folio-formaat uitgegeven rijk geïllustreerd plaatwerk over dit onderwerp in het licht.

In 1903 gaf vervolgens de heer E. Voet Jr. te Bloemendaal een lijst van namen van de Haarlemsche goud- en zilversmeden in 1912 gevolgd door zijn boek over „De Merken van Amsterdam-sche goud- en zilversmeden". Vooral dit

laatste werk heeft de studie van het zilver en speciaal het onderzoek naar de daarop voorkomende keuren en teekens in geheel nieuwe wetenschappelijke banen geleid.

Moge het samenvattende werk „DER GOLDSCHMIEDE-MERKZEICHEN" van Dr. Marc Rosenberg, waarvan de derde druk dezer dagen nieuw verschenen is, als lexikon van dit onderwerp zeer groote verdiensten hebben, voor de speciale studie van een enkele Nederlandsche provincie of stad is het natuurlijk veel te onvolledig. Voor deze studie is het noodzakelijk, dat dergelijke beschrijvingen van de merken als de heer Voet voor Amsterdam heeft gegeven ook voor de andere Nederlandsche steden worden samengesteld. Het bleek mij, dat voor Haarlem, 's-Gravenhage, Delft, Rotterdam, Middelburg, Groningen

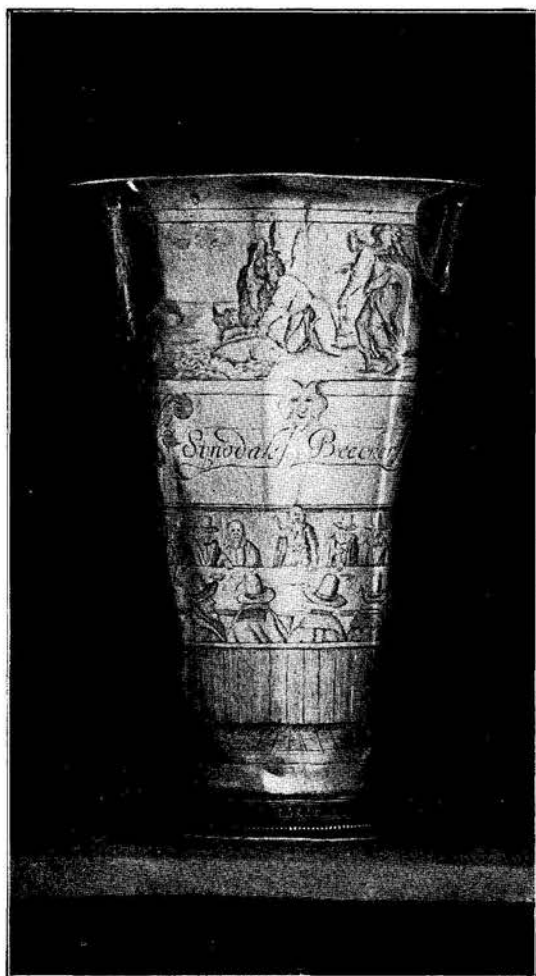
en mogelijk andere Nederlandsche steden reeds veel materiaal verzameld of in bewerking is. Voor de Friesche steden is thans ook veel materiaal aanwezig in het Friesch Museum. Zal echter het overzicht volledig zijn dan mogen voorzeker steden als Breda, Dordrecht, Enkhuizen, Gouda, Hoorn, 's-Hertogenbosch, Leiden, Maastricht, Nijmegen, Vlissingen, Zierikzee, Zwolle, en vóóral ook Utrecht niet achterwege blijven.

Ondertusschen waren ook in het Zuiden van het land belangrijke tentoonstellingen georganiseerd. In de eerste plaats die van oud goud- en zilverwerk te Middelburg gehouden in 1906 en waarvan de catalogus, bewerkt door den heer J. A. Frederiks, voor iederen zilverliefhebber speciaal van het Zeeuwsche zilver nog van belang is.

Voor Middelburg, de voorpost, waarlangs de kunstnijveren uit de Zuidelijke Nederlanden hun grooten invloed op de Noordelijke Nederlanden in het 3e kwart der 16e eeuw begonnen uit te oefenen, werd deze kennis aangevuld door een doorwrocht artikel in 1914 gepubliceerd door Mej. Marie G. A. de Man onder den bescheiden titel: „Een en ander over het Goud- en Zilversmidsgilde te Middelburg”. Hierin worden, naast vele merkwaardigheden over den technischen kant van het zilversmidsbedrijf, ook de namen van de Middelburgsche Gildebroeders van 1564 tot 1794 benevens een omschrijving van hunne meesterteekens van 1714 af gegeven.

De tweede was die van „Oude Kerkelijke kunst in Nederland”, in 1913 te s-Hertogenbosch gehouden, waarvan een rijk geïllustreerd in folio-formaat uitgegeven gedenkboek de herinnering bewaart. Hierin schreef de heer M. van Notten het aan het goud- en zilverwerk gewijde artikel, dat voor de omschrijving der voorwerpen verwees naar den door Dr. J. Kalf geredigeerden Catalogus. Ofschoon deze afdeeling zeer omvangrijk en belangrijk was, kwamen er toch weinig stukken van Friesche herkomst in voor.

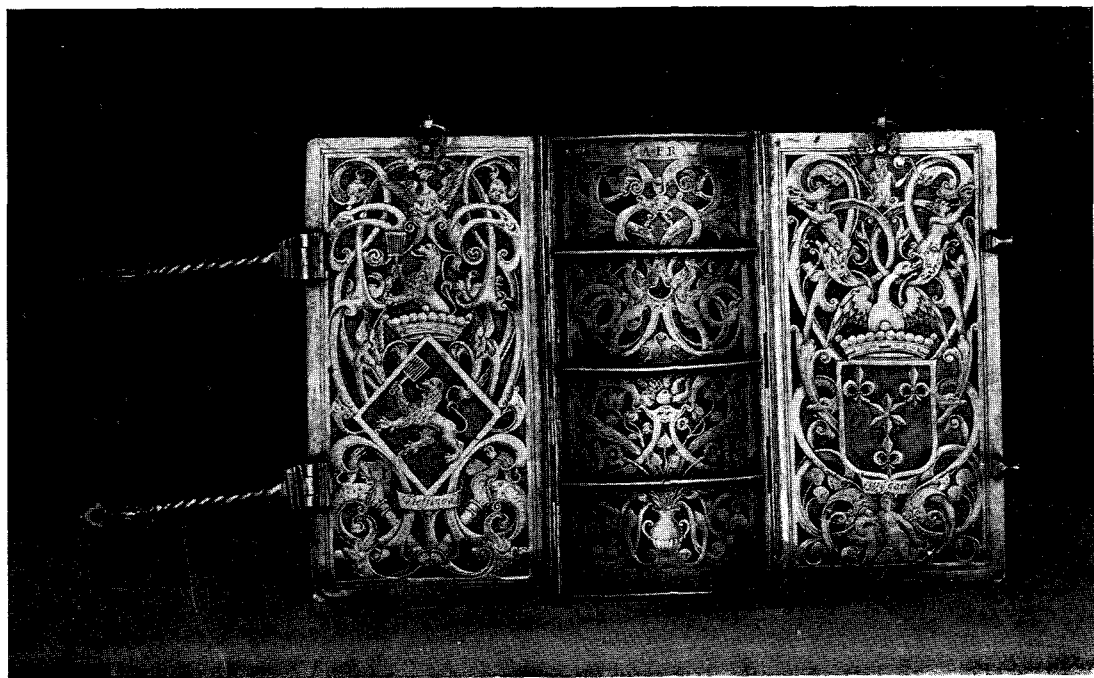
In Mei 1919 werd daarop te Amsterdam de door den Heer Carel J. A. Begeer ge-

Afb. 4. Avondmaalsbeker van den Leeuwarder
Mr. Jan Melchior Oosterveld 1633
(cat. no. 129).

organiseerde „Tentoonstelling van Nederlandsch edelsmeedwerk” gehouden, waaraan wij de door den heer Begeer geschreven „Inleiding tot de Geschiedenis der Nederlandsche edelsmeedkunst” te danken hebben. De schrijver heeft ons daarin tevens een meer gedocumenteerd werk over dit onderwerp beloofd. Het deed mij genoegen van hem te mogen vernemen, dat hij dit plan nog niet had laten varen.

Ten slotte kan de Historische tentoonstelling der Stad Amsterdam, in 1925 aldaar ter eere van het 650-jarig bestaan der stad gehouden, genoemd worden waar een honderdtal met de Amsterdamsche Zilversmidskunst verband houdende voorwerpen tentoongesteld

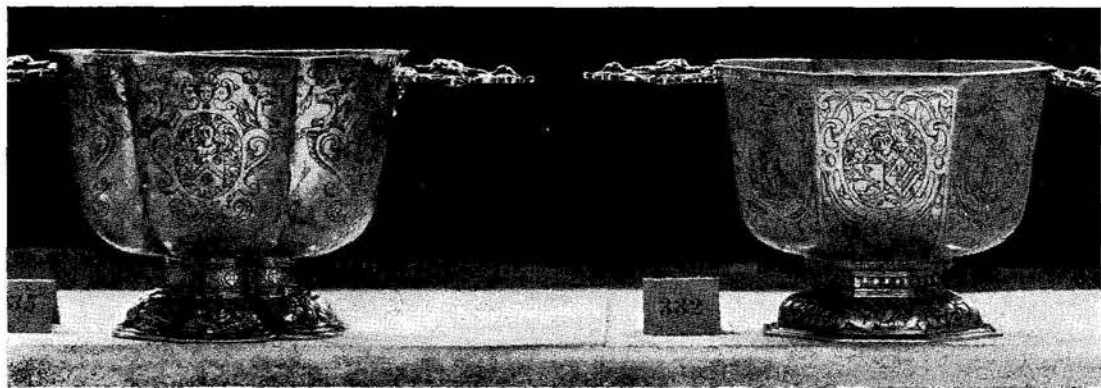
Afb. 5. Boekband van den Leeuwarder Mr. Pieter Johannes Langweer (1623—1650) (cat. no. 1043).

waren. Hieronder waren ook uit een kunstoogpunt buitengewoon belangrijke stukken. Het is jammer, dat de Catalogus van deze belangrijke en schitterend opgestelde tentoonstelling voor de studie van het zilverwerk van geen blijvende waarde is.

De litteratuur over het Friesche zilverwerk kan verder nog worden aangevuld met eenige studies van Dr. Pit en Mr. Boeles, gepubliceerd in het Bulletin van den Oudheidkundigen Bond, naar aanleiding van de in 1900 te Leeuwarden gehouden tentoonstelling, een artikel van den heer F. Bakkers in de Navorscher van 1911 waarin o.a. voor het eerst op de in het Sneeker gildeboekje voorkomende jaarletters der Friesche Meesters werd gewezen en een studie van Mr. Boeles in 1921 in „Oude Kunst” gepubliceerd en handelende over de Leeuwarder Zilversmidsfamilie van der Lely.

Voor de bestudeering van alle Nijverheidskunsten en dus ook voor die van het zilverwerk moet echter ook kennis genomen worden van wat de oude ornament-teekenaars en -graveurs daarvoor ontwierpen.

In mijn geschiedenis van het Goud- en Zilversmidsbedrijf in Friesland heb ik dan ook reeds gewezen op series van oude op het zilversmidsbedrijf betrekking hebbende ornamentprenten afkomstig van de graveurs Jan Theodor de Bry, Hendrik Janssen en den monogrammist P. R. K., alle drie uit het begin van de 17e eeuw, den Dokkumer zilversmid en graveur Jan Folkema en zijne familieleden Anna en R. Jacobs Folkema, in samenwerking met den Franschen graveur T. Le Juge, die hun tot voorbeeld strekte, allen uit

Afb. 6. Kantige Brandewijnskommen, rechts uit Dokkum 1654 (cat. no. 332) links, uit Franeker midden 17e eeuw (cat. no. 335).

het eind van de 17e en het begin van de 18e eeuw en de Fransche graveurs Daniel Marot en Robert de Cotte.

Het spreekt van zelf, dat ook vele andere binnen- en buitenlandsche ornament-graveurs hun invloed op de Friesche en Nederlandsche zilversmeden hebben uitgeoefend. Ik behoeft hier enkel maar te wijzen op den grooten invloed in het midden der 16e eeuw uitgeoefend door de ornament-gravures der Vlaamsche renaissance, waarvan Cornelis Floris te Antwerpen het middelpunt vormde en waarvan de uit Leeuwarden geboortige Jan Vredeman de Vries „der grosze Variator und Propagator” werd ¹⁾.

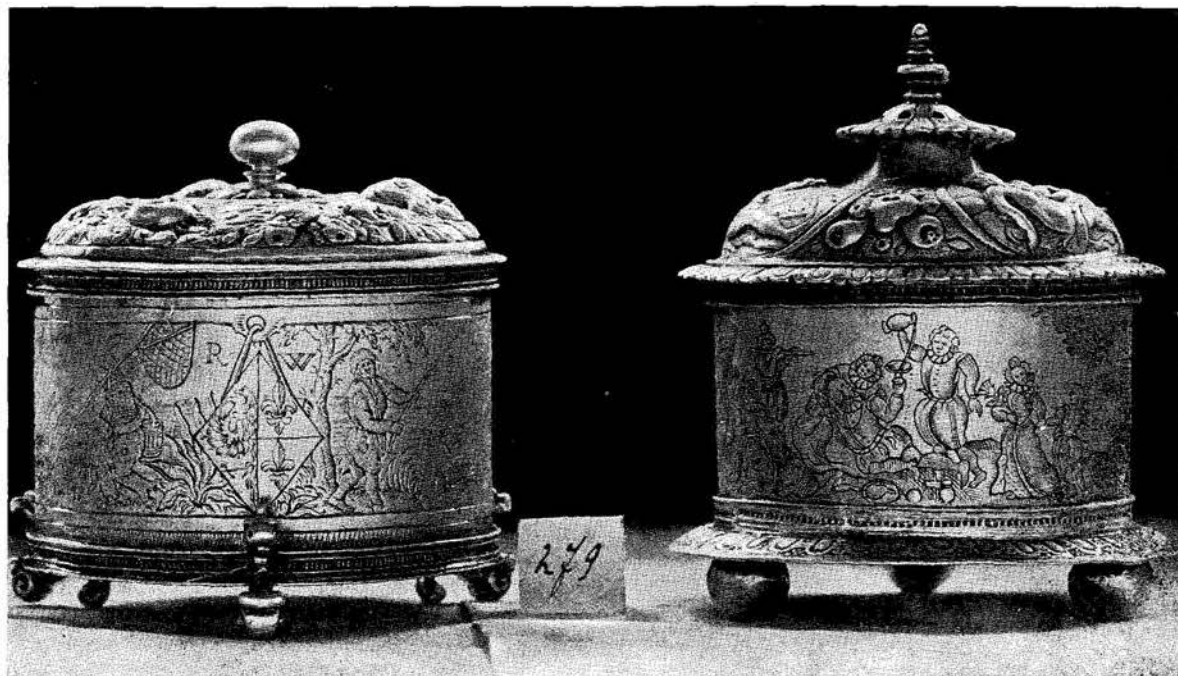
Wie meer namen dezer kunstenaars wil weten, zal het werk van Guilmard „*Les maîtres ornemanistes*” (1880) of een kleine publicatie van J. A. Frederiks over oude Ornamentprenten (1894) kunnen naslaan. Ik noem hieruit alleen nog de namen van de ornamentgraveurs Ger. Groningus uit de 16e eeuw en Adriaan Muntink een Groningsch goudsmid en graveur uit 1610, van wien onder anderen een serie is uitgegeven door Jan Starter (mogelijk

¹⁾ Zie de artikelen van: Pater R. Ligtenberg over: De grafsteen der XVI. eeuw in Friesland. *Vrije Fries* deel XXIII — 1915 bl. 197 en Nanne Ottema: De beginperiode van de Friesche Majolica 1926 — bl. 24.

de Friesche dichter en uitgever), omdat deze beide in betrekking staan tot de zilversmidskunst in het Noorden van ons land.

Voor de bestudeering dezer prenten zal men zich moeten wenden tot de prentenkabinetten. De uitgeversfirma Martinus Nijhoff heeft echter onder den titel „Réproduction d'anciennes gravures d'orfèvrerie hollandaise” de werken van een drietal dezer meesters in reproductie uitgegeven n.l. van Adam van Vianen, Balthasar Sylvius en Michel Le Blon.

Ook van buitenlandsche graveurs zijn reproductiewerken uitgegeven, zoo van die

Afb. 7. Trouw- of Knottekistjes, links (no. 278) van Jan Melchiors Oosterveld, 2e kwart. 17e eeuw, rechts (no. 279) onbekend, midden 17e eeuw.

der Vlaamsche renaissance uit de 16e eeuw door Robert Hedicke in zijn werk „Cornelis Floris und die Florisdekoration” (1913), terwijl in de in ons land overgenomen Lodewijk XIV-stijl de barok naar voren komt in het reproductie-werk, getiteld: „Das Ornamentwerk des Daniel Marot” met een voorrede van P. Jessen, door E. Wasmuth te Berlijn in 1892 uitgegeven.

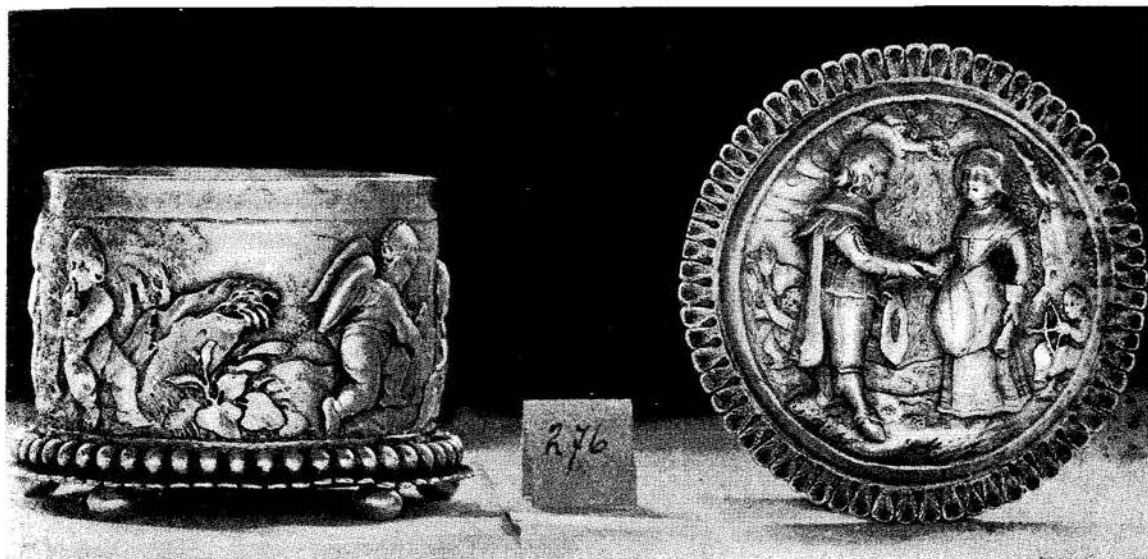
Het opsommen van meerdere reproducties van ornament-teekeningen en gravures, die op de Nederlandsche zilversmidskunst invloed hebben uitgeoefend, zou mij echter te ver voeren.

In het derde gedeelte van deze nabetrachting over de tentoonstelling van Friesch zilver in 1927 gehouden, wil ik door het geven van reproducties eenige der tentoongestelde

voorwerpen naar voren brengen en op eenige algemeene en bijzondere gevolgtrekkingen naar aanleiding van de tentoonstelling wijzen.

Een volledig overzicht te geven van het geheel zou zeker meer ruimte vereischen dan waarover ik hier kan beschikken.

Zooals ik in mijn geschiedenis van het Friesche Zilversmidsbedrijf heb aangetoond, kwamen eerst eenige jaren na de omwenteling van 1580 in Friesland de goud- en zilver-smidsgilden tot volle ontwikkeling. Doordat de zetel van het Centraal bestuur in de 16e eeuw in de Zuidelijke Nederlanden gevestigd was werden blijkbaar vele voor de ontwikkeling van het gildewezen gegeven overheidsvoorschriften door de van onafhankelijkzin

Afb. 8. Trouw- of Knottekistje (no. 276) 1635 ongemerkt, van Friesche herkomst.

doortrokken bevolking dezer ver af gelegen provincie onvolledig of in het geheel niet opgevolgd. Hierdoor ontbreken de overheidskeuren bestaande in de stedelijke keuren en de door de keurmeesters-Generaal gebruikte jaarletters vóór de 17e eeuw geheel en is Friesch zilver van vóór 1600 ook alleen dan als zoodanig aan te wijzen, wanneer de oude herkomst of bestemming der stukken hiertoe aanleiding geeft.

Bovendien hebben de woelige en onrustige tijden in het derde kwart der 16e eeuw en de streng Calvinistische richting der kerkhervorming een zoo gevoelige vernietiging en verspreiding van het oude particuliere en kerkzilver in de hand gewerkt, dat daarvan zoo goed als niets meer aanwezig of na te speuren is.

Behalve de uit buffelhoorn bestaande met zilver gemonteerde drinkhoorns afkomstig van geestelijke of ambachtsgilden en kerken; een enkele particuliere en eenige laat 16e eeuwse avondmaalbekers was hiervan niets op de tentoonstelling aanwezig.

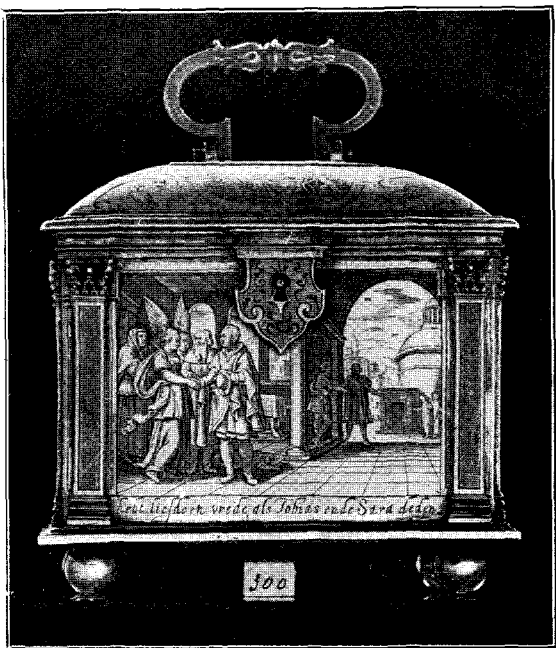
Onder de betrekkelijk weinige stukken waren zeker buitengewoon interessante en fraaie als de drinkhoorn van het Sint Antonius-Gilde te Staveren uit 1397 en de gedenkbekeer der Botnias uit het tweede kwart der 16e eeuw. In dit opzicht heeft echter de tentoonstelling geen verrassingen opgeleverd daar vrijwel al deze stukken van vroegere tentoonstellingen reeds bekend waren. De tentoonstelling heeft echter ten volle recht doen wederbaren aan den buitengewoon rijken opbloei van het zilversmidbedrijf in de grootere en kleinere landstadjes van Friesland in de 17e eeuw. Ongetwijfeld is op dit gebied nog

nooit in één gebouw een zoo groote hoeveelheid en wat meer zegt zooveel van allereerste kwaliteit bijeen geweest, als in Augustus en September 1927 in het Friesch Museum. Het doorlezen van den Catalogus alléén kan daarvan geen volledig denkbeeld geven aangezien van de rijke zilver-schat, die in het Friesch Museum geregeld te zien is, slechts enkele voorwerpen in de tentoonstellings-vitrines geplaatst waren.

De van den Leeuwarder Zilversmid Hans Christiaens afkomstige sierlijk gedreven schaaltes met figurale voorstellingen, ontleend aan de herscheppingen van Ovidius, leverden het bewijs, dat in de dertigerjaren der 17e eeuw ook te Leeuwarden reeds zelfstandig door zilversmeden werd gewerkt in den stijl der „van Vianens.”

Daar in den Catalogus de bewijzen konden worden geleverd, dat Hans Christiaens de zoon van een Leeuwarder burger was, en hij bij een stadgenoot-gildebroeder Harmen Dircks (1611— na 1625¹⁾) zijn vak geleerd had, is er geen

Afb. 9. Trouw- of Knottekistje (no. 300), midden 17e eeuw ongemerkt, van Friesche herkomst.

enkele reden om naar een directen buitenlandschen invloed voor het ontstaan dezer kunst te zoeken.

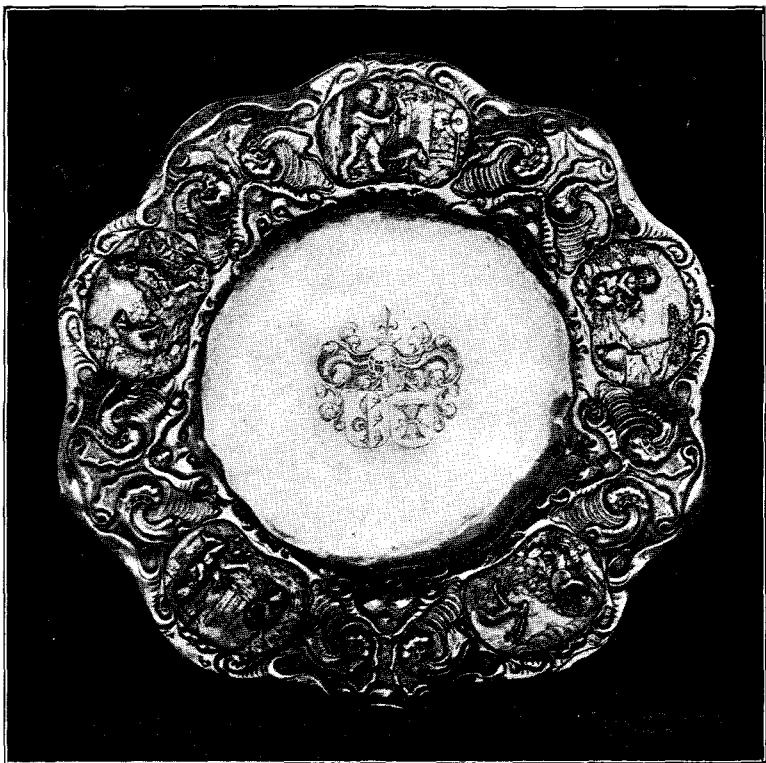
Waarschijnlijk heeft Christiaens, of mogelijk ook reeds zijn leermeester het werk der van Vianens gekend, doch zeker heeft hij, bij het drijven zijner figurale voorstellingen, de plaquettes gevolgd, die daarvoor algemeen door de zilversmeden van zijn tijd werden gebruikt. In de verzameling Clemens in het Kunsthistorischmuseum te Keulen vond ik dan ook

¹⁾ De werktijden van de verschillende meesters zijn ontleend aan diverse gegevens als: de toetreding als meester tot het gilde, de jaren waarin zij leerlingen aannamen, het voorkomen van gedateerde werkstukken, vermeldingen in inventarissen e. d. Het is dus in de meeste gevallen waarschijnlijk, dat die werktijden zich tot na het laatste jaartal hebben uitgestrekt.

de looden plaquette, die tot voorbeeld heeft gediend voor het te Leeuwarden tentoongestelde schaalje met de voorstelling van Zeus met de koe Io.

Christiaens, wiens werktijd valt van 1623 tot na 1631, stond niet alleen doch had in zijne vaderstad vele tijdgenooten en volgelingen van wie eveneens gedreven schotels, kannen en kandelaars aanwezig waren. Ik behoef slechts de namen te noemen van JARICH GERRITS VAN DER LELY, 1628—na 1651, PIJTER FABER 1660—na 1668, TJEERD JARICHS VAN DER LELY 1661?—na 1684 ARIEN MENSMA 1673—na 1682, JAN KEE-TEL 1683—na 1707 en ANNIUS SIDERIUS van 1684—na 1688 en zoo voort.

Ook onze kennis van het werk der meest beroemde van de Leeuwarder zilversmidsfamilies, de van der Lely's, waarvan verschillende opeenvolgende geslachten meer dan 125 jaar aanéén 1628—1754 te Leeuwarden als meester-zilversmid gewerkt hebben, is door de tentoonstelling van 1927 niet onbelangrijk verrijkt. In de eerste plaats kon door mij worden hersteld een fout gemaakt in de reproductie van het Leeuwarder Gil-

Afb. 10. Sierschotel (no. 76) van den Leeuwarder Meester Jarich Gerrits van der Lely 2e kwart 17e eeuw.

de bord in het archief van Obreen. Hierdoor kon worden bewezen, dat de leermeester van den eersten der van der Lelys OBBE CLASEN 1611—na 1640 was en deze zelf ook reeds een gestyleerde Fransche lelie als meesterteeken voerde.

Van dezen leermeester was een gegraveerde beker (cat. no. 44) ¹⁾ aanwezig terwijl zijn leerling JARICH GERRITS VAN DER LELY, aan wien tot nog toe geen werk was toegeschreven, vertegenwoordigd was door drie stukken te weten: een drinkschaal, z.g.n.

¹⁾ De bij de verschillende besproken voorwerpen gegeven nummers zijn die van den catalogus van de tentoonstelling van Friesch zilver van 1927, waarin de omschrijving der stukken en gegevens omtrent merken, dateering enz. te vinden zijn.

hansje in den kelder (no. 15), een gedreven schotel (no. 76) en een miskelk (no. 84).

Zooals bekend is had Jarich Gerrits twee zoons, die ook als meesters in het Leeuwarder Zilversmidsgilde werden aangenomen, n.l. FREDERIK 1671—na 1705, die ook een Fransche lelie als teeken voerde en TJEERD 1661 of 1662—na 1684, wiens meesterteeken op het gildebord gevormd wordt door eenige onbegrijpelijke rococo-achtige krullen. De

Afb. 11. Avondmaalsschotel (no. 215) van den Bolswardschen
Mr. Claes Baerdts 1660.

heer E. Voet Jr. meent door zijn merkenstudie den Leeuwarder meester, die als teeken een beker gebruikte, met Tjeerd te kunnen identificeren. Anderen meenen op stijlcritische gronden en op grond van de feiten, dat op enkele stukken van dezen meester de jaarletter K voor 1661 voorkomt, terwijl het jaar van toetreding als meester zooals dat op het gildebord voorkomt een volgend jaar n.l. 1662 is, aan bovenomschreven identificering te moeten twijfelen. Ofschoon er op de tentoonstelling twee bierpullen van onzen meester waren, die met de bedoelde jaarletter K gemerkt zijn (nos. 30 en 31) heeft deze

tentoonstelling geen definitieve oplossing van deze voor de geschiedenis van het Friesch zilver-smidsbedrijf zoo belangrijke quaestie gebracht.

De heer Voet toch kan zich beroepen op het feit, dat het gildejaar en het kalenderjaar niet geheel overeenstemmen en op een mogelijke vergissing op het overgeschilderde gildebord.

Buiten de beide genoemde werken was op de tentoonstelling van dezen meester nog aanwezig een gedreven schotel (no. 78) en een gedreven kandelaar (no. 610), terwijl onder het in het Friesch Museum opgestelde Popta-zilver een gedreven kan en twee dito schotels eveneens zijn merk dragen.

Een buitengewone rijkdom van stukken van Johannes van der Lely 1695—na 1731,

den zoon van den voormelden Frederik, het derde geslacht van deze groote meesters-familie der Leeuwarder zilversmidskunst, was op de tentoonstelling aanwezig. Naast enkele stukken Katholiek Kerkzilver, als een reliekhouders (no. 95), een hostiedoos (no. 105) en een plaquette (no. 110) werd zijn teeken „een Fransche lelie, waarboven een kroon met parelrand” nog aangetroffen op drie ovale brandewijnskommen (nos. 358, 359 en 370), een theeketeltje (no. 753), drie trekpotten (nos. 766, 767, 769), een theebusje (no. 796), een roomlepel (no. 827) en twee zoutvaatjes (no. 910). Al deze voorwerpen waren versierd in Lodewijk XIV stijl (Daniel Marot). Bovendien waren er nog van hem een lepel (no. 430) en een stuk speelgoed.

Bij vergelijking van de op de verschillende stukken voorkomende jaarletters met de afwijkende kenmerken van de achtereenvolgende stempels gebruikt voor de stedelijke keur van Leeuwarden (waarbij vooral van belang is, dat het stempel, dat van 1696/7 tot 1718 werd gebruikt, gespleten was), bleek, dat het oudste stempel door Johannes van der Lely voor zijn meesterteeken gebruikt en dat voorkwam op de nos. 358 en 359, afwijkend was van zijn gewone teeken, zooals dat op alle andere stukken gevonden werd. Hieruit bleek tevens dat de stijl-ontwikkeling, die ik in navolging van den heer Begeer op zijn werk meende te kunnen waarnemen en die ik in mijne geschiedenis van het Friesche zilversmidbedrijf ontwikkeld heb, niet in alle opzichten houdbaar is, daar ze op onjuiste dateeringen is opgebouwd.

Op de tentoonstelling kwam zeer duidelijk uit, dat in het begin van de 18e eeuw verscheidene tijdgenooten van Johannes in zijn stijl werkten en zeer verdienstelijk werk leverden. Ik noem o.a. de Leeuwarder meesters JACOBUS JONGSMA 1707—1726, ANDELE ANDELES 1709—1754, BERNARDUS NIJNBUUR 1710—1726?, ATE SCHEVERSTEIN 1719—na 1736, GOSSE HISBORDA 1712—na 1716, PIETER HALIUS 1729—na 1733 enzovoort.

Blijkbaar trad echter spoedig daarna verval in. Het werk van het gros der meesters na omstreeks 1730 kon over het algemeen lang niet meer de vergelijking met dat van hun voorgangers doorstaan.

Zelfs de laatste der van der Lely's n.l. GABIJNUS 1731—1754 ontkwam hieraan niet. Hij is een zoon en waarschijnlijk ook leerling van Johannes. Hij werkte in den stijl van zijn vader doch zijn ornament is zwaarder en meer overladen. Van hem was echter slechts weinig werk op de tentoonstelling aanwezig o.a. een taschbeugel (no. 51), een lodderein-doesje (no. 477) en waarschijnlijk een roomlepel (no. 828). Het Friesch museum bezit bovendien van hem een fraai gedreven en gegraveerde tabaksdoos.

Het oordeel, dat de zilversmidskunst in de 18e eeuw meer en meer in verval geraakte moge over het algemeen waar zijn, er waren gelukkig toch nog wel meesters, die goed werk leverden. Het olie- en azijnstel (no. 897) van WIJBE DOMINICUS (1744—1789); het theeketeltje in Lod. XIV stijl (no. 761) van JACOB BOLTJE 1760; de bouilloir (no. 720) in Lod. XV stijl van PIETER MEETER (1766—1798?) en de broodmand (no. 894) in Lod. XVI stijl van J. DE WAL (1771) waren werken, die het Leeuwarder zilversmidsgilde alle eer aandeden.

Kan voor Leeuwarden worden aangenomen, dat het feit, dat de provinciale hoofdstad, van het eind van de 16e tot het midden van de 18e eeuw, de residentiestad en daar-

door het artistiek centrum van het Noorden van ons land is geweest, de bijzondere factor was, die hier een kunst deed opbloeien, welke in belang ver uitgaat boven het algemeen

Afb. 12. Ovale Brandewijnskom met deksel (no. 350) van Claes Baerdts 1658.

belang van de stad, ook in andere Friesche steden bleek toen een hooge ontwikkeling van het zilversmidsbedrijf mogelijk.

Dit bleek op de tentoonstelling op zeer bijzondere wijze van het kleine landstadje

Bolsward. Wel is Bolsward een van de oudste steden van Friesland en was haar handel in het begin van de 15e eeuw van zooveel belang, dat ze toen met Keulen en andere steden in een Hanse-verbond werd opgenomen, in het begin van de 17e eeuw was het echter reeds geheel een landstadje geworden, dat toen wellicht nog geen of althans nauwelijks meer dan 2000 inwoners telde ¹⁾.

Te merkwaardiger is het, dat daar toen kunstenaars gevestigd waren, die zeker tot de eersten in hun vak gerekend mogen worden.

Van den meest bekende hunner **CLAES BAERDT**, werkzaam van 1654 tot na 1685 waren verscheidene meesterstukken van drijfwerk ter tentoonstelling aanwezig n.l. twee schotels waarvan één als avondmaalsbroodschotel in gebruik is (nos. 79 en 215) twee lavabo- of ampulla-blaadjes (nos. 100 en 101) een ovale brandewijnskom met deksel (no. 350) een voet van een kandelaar (no. 611) en een tafelschuier (no. 714).

De buitengewone brandewijnskom en de tafelschuier zijn met krijgsscènes en allegorische voorstellingen versierd. Alle overige stukken echter waren op een zeer karakteristieke en weinig conventionele wijze versierd met drijfwerk van vogels en insecten. Al deze stukken waren door den meester met zijn eigen naam geteekend of van zijn meesterteeken tevens familiewapen (een liggende halve maan waarboven twee en waaronder een ster) voorzien. Vergelijk het wapen op den beker (no. 63) afb. 3.

Wel kennen wij bij name de acht meesters, die in 1608 reeds te Bolsward gevestigd waren en weten wij, dat **CLAES BAERDT** behoorde tot een zilversmidsfamilie waarvan buiten hem gedurende de 17e eeuw nog een drietal als meester in het gilde te Bolsward werd opgenomen, terwijl ons ook de namen bekend zijn van de vele meesters, die gedurende de 17e en 18e eeuw hunne meesterproef aldaar aflegden. Daar echter geen gildebord of andere aanwijzing der meestertekens bewaard gebleven is, kan het vele tentoongestelde en van de Bolswardsche keur voorziene zilverwerk tot nog toe alleen worden toegeschreven aan onbekende meesters, die een bepaald teeken gebruikten.

Zoo werkten aldaar in het tweede kwart van de 17e eeuw een meester die „drie gekruiste staven in een schild” als teeken voerde en van wien een gegraveerde particuliere beker (no. 48) en drie dito avondmaalsbekers (nos. 124, 125 en 130) afkomstig waren en een meester wiens teeken is „twee gekruiste haaksgewijze omgebogen staven in een langwerpige vierkant” van wien een avondmaalsbeker (no. 132) en twee huwelijks- of knottekistjes (nos. 285 en 286) aanwezig waren. Van de beide laatste was vooral van belang dat met een gegraveerde versiering, die naar ornamentprenten van Jan Theodor de Brij gevolgd was.

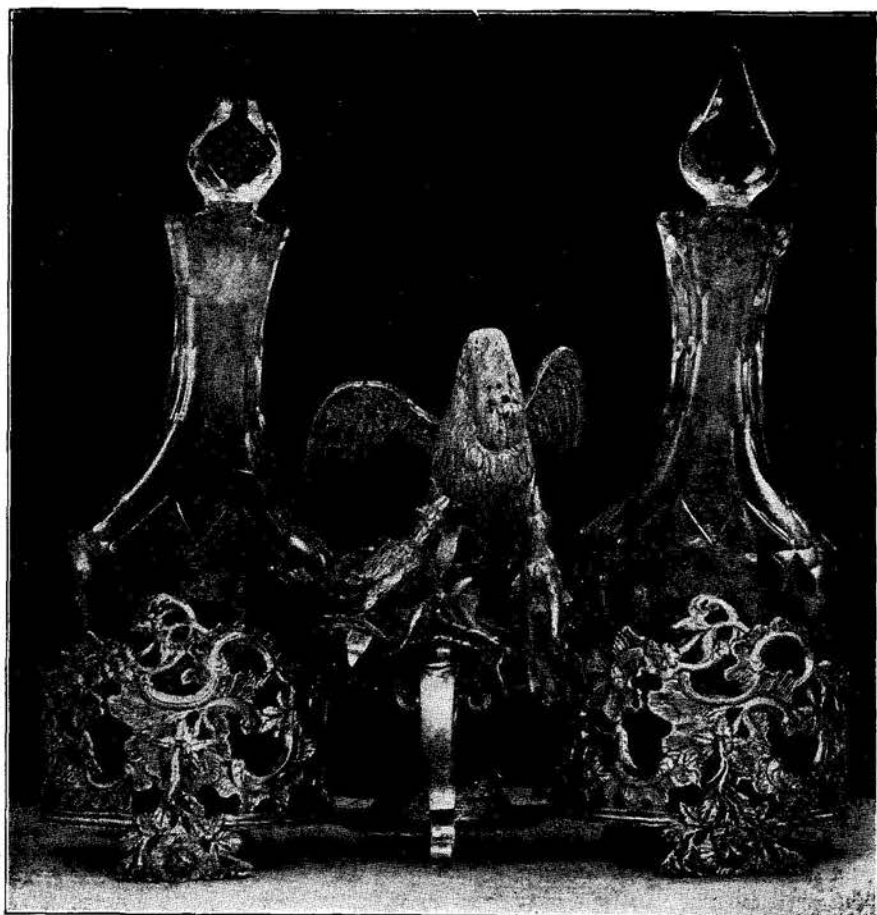
Van den Bolswardschen meester, die als teeken voerde „een groot model gestyleerde Fransche lelie hoog 6 m.M. zonder schild of omlijsting en alleen door omtreklijnen aangeduid” en wiens werktijd van vóór 1648 tot na 1670 kon worden vastgesteld, waren aanwezig een drietal gegraveerde achtkant brandewijnskommen (nos. 329, 339 en 340) twee bekertjes (no. 46) en een viertal z.g.n. geuzelepels (nos. 414 en 415). Vooral de buitengewoon vlot en geestig gegraveerde brandewijnskom met oud testamentische voorstellingen

¹⁾ De tegenwoordige Staat van Friesland Dl. II. bl. 192 noot a) meldt dat Bolsward, „kort na 't jaar 1748 berekend werd door 2166 inwoners, buiten de gealimenterden, bewoond te worden”.

(no. 329) kenmerkte dezen meester als een van de beste graveurs van zijn tijd.

Het zou te ver voeren om meerdere andere meesters, die meest slechts door een enkel stuk vertegenwoordigd waren, op te sommen.

Om te bewijzen, dat ook in het tweede kwart der 18e eeuw nog goed werk te Bolsward

Afb. 13. Olie- en azijnstel (no. 897) van den Leeuwarder Mr. Wijbe Dominicus, midden 18e eeuw.

geleverd werd, kunnen wij wijzen op EGBERTUS TEEKELenburg, werkzaam van 1721 tot na 1739, wiens meesterteeken: „een monogram bestaande uit de kapitale schrijffletters E.A.F.”, voorkwam op twee altaarkandelaars (no. 98) een wierookscheepje in Daniel-Marot-stijl (no. 108) en twee gedreven ovale brandewijnskommen (nos. 391 en 392) en op den meester, wiens meesterteeken bestaat uit, „een posthoorn in een ovaal schild waarboven een driepuntige kroon.” Van dezen meester was alleen een gedreven ovale brandewijnskom (no. 402) aanwezig. Ik zag echter later van hem een trekpot met gedreven losse bloemen

en bloemslingers die, naar het mij voorkwam, bewees, dat de typische stijl van CLAES BAERDT te Bolsward ook nog in de tweede helft der 18e eeuw nagevolgd werd.

Een andere Friesche stad, waaraan vrij vele en niet onbelangrijke stukken konden worden toegeschreven is Harlingen.

Door het bestudeeren van de keuren op de avondmaalsbekers van de Nederduitsch Hervormde Gemeente aldaar (no. 181) werd, wat ik vroeger reeds vermoed had, zekerheid n.l. dat hier voor de stadskeur niet alleen gebruikt werd het stedelijk wapen t.w. „een schild met vier velden waarvan twee ieder met drie Fransche lelies en twee ieder met vier Andreas-kruisen” doch ook als afzonderlijke keur de schildhouder van dat wapen t.w.: „Sint Michäel op een draak staande en deze met een speer doodende, geplaatst in een half-rond schild zonder kroon.”

Hierdoor kon de op 1626 gedateerde hooge bierpul, flapkanmodel (no. 22) als Harlingsch werk worden aangeduid en kon een meesterteeken, dat deed denken aan een misteekend Friesch wapen, waarop de beide loopende leeuwen wel dashondjes gelijken, eveneens aan een Harlinger Meester worden toegeschreven. Van dezen laatste vond ik later een achtkante brandewijnskom en een buitengewoon krachtig gegraveerd knottestikje of bruidskoffertje uit 1709.

Ook de meester, die zijn werk teekende met „een Fransche lelie ter weerszijden waarvan bovenaan een punt” voorkomende op een beker (no. 60a) bleek hierdoor een Harlinger te zijn aan wien dus ook het gelijk geteekende oorijzertje uit het midden der 17e eeuw (no. 575) moet worden toegeschreven.

De Fransche lelie schijnt dus wel een bijzonder gezocht meesterteeken te zijn geweest, daar deze in afwijkenden vorm niet alleen te Leeuwarden gebruikt werd door de familie, die daarnaar blijkbaar den naam had aangenomen, den eersten leermeester van den eersten en den opvolger van den laatsten dezer familie, doch ook door een Bolswardschen en een Harlinger meester.

Of de bekende Franeker globebeker van 1607 aan een Franeker of aan een Leeuwarder meester moet worden toegeschreven, bleef onbeslist. Wel konden echter verscheidene meestertekens in den vorm van letters en monogrammen in den Catalogus aan Franeker meesters worden toegekend.

Ook vele dergelijke tekens van Sneeker Meesters konden daar worden vastgelegd. Na het Leeuwarder kwam het stedelijk stadskeur van Sneek, bestaande uit de drie boven elkaar geplaatste kronen doch voor den lateren tijd ook uit de halve Friesche Adelaar naast de drie kronen, het meest voor. Naast goed werk uit de 17e eeuw was dit voor een belangrijk deel echter ook de massaproductie uit de tweede helft der 18e eeuw zooals die te Sneek, als handelscentrum van den Frieschen Zuidwesthoek voor de gezeten boerenstand gemaakt werd.

Afb. 14. Theeketeltje (no. 761) van den Leeuwarder Mr. Jacob Boltje, 1767.

Een teleurstelling was het dat onder de weinige stukken, die van de Dokkumer stadskeur voorzien waren, geen enkel stuk toegeschreven kon worden aan een der vier Dokkumer meesters, die ik op grond van archivalische gegevens in mijne geschiedenis

van de Friesche zilversmidskunst meende naar voren te mogen brengen.

Ook ten opzichte van den drinkhoorn uit Staveren van 1397, die bij de catalogiseering als meesterteeke bleek te dragen „twee maal de letter I elk afzonderlijk in een rondje” en die ik te voren gissenderwijs aan een der beide door mij uit de archieven opgediepte goudsmiden te Staveren uit het laatst der 14e eeuw hoopte te kunnen toeschrijven, werd geen zekerheid verkregen.

De beide fraaie gegraveerde bekers uit 1683 en 1687 (nos. 62 en 63) van den eenigen bekenden Staverenschen meester, die teekende met het monogram S. I., waren beide reeds van vroegere tentoonstellingen bekend.

De stedelijke keur van Workum werd maar een enkele maal op de tentoonstelling aangetroffen o.a. op een achtkante brandewijnskom uit de tweede helft der 17e eeuw met een meesterteeke in den vorm van een druiventros.

Daarentegen was het dorp Kollum, waar als keur het

wapen van de gemeente Kollumerland „een horizontaal in drieën gedeeld schild in het middelste waarvan een ster” werd gebruikt, door verscheidene stukken vertegenwoordigd, te weten de gegraveerde bekers (nos. 51a, 64, 67, 170 en 171). Hieronder muntte vooral no. 64 uit door fraai graveerwerk.

Bovendien kwam deze keur voor op een brandewijnskom (no. 337) tegelijk met

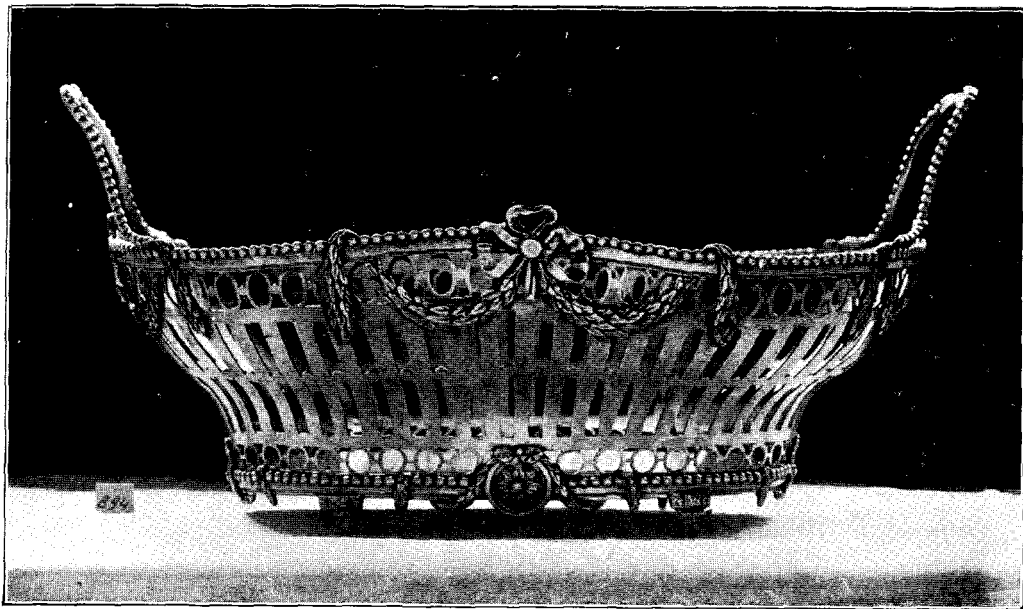

Afb. 15. Bouilloir (no. 720) van den Leeuwarder Mr. Pieter Meeter, 18e eeuw, 2e helft.

die van Dokkum. Al deze stukken stammen uit de tweede helft der zeventiende eeuw.

De groep avondmaalsbekers, kannen en -schotels, bestaande uit niet minder dan 194 stuks (nos. 118—275) zijn, voorzoover de uiterst beperkte tijd, waarin de catalogus moest worden opgesteld dit toeliet, zoo volledig en nauwkeurig mogelijk omschreven, omdat hierin naast de kunst veel kulturhistorische waarde verscholen is.

De versiering van de avondmaalsbekers is in overeenstemming met de — vaak tot nuchterheid leidende — afkeer der Hervormde Kerken voor overdadigen opschik uitsluitend gezocht in graveerwerk. Alleen de voet is gewoonlijk door een smalle rand met gietwerkornament versierd.

Afb. 16. Broodmand (no. 894) van den Leeuwarder Mr. J. de Wal, 18e eeuw, laatste kwart.

De zilversmeden, die dit deftige graveerwerk maakten, vonden daarvoor vooral hunne voorbeelden in de ornamentprent-series aangeduid als „rand en spitswerk” van de Hollandsche graveurs Hendrick Janssen en den monogrammist P. R. K.

Wanneer wij de meesters nagaan, die deze avondmaalsbekers vervaardigden valt het op, dat wij hieronder vele vroeg 17e eeuwse meesters aantreffen van wie weinig of geen ander werk tot ons gekomen is. Voorzoover van deze meesters ook nog ander zilver op de tentoonstelling aanwezig was, bleek dit steeds graveerwerk te zijn, meestal aangebracht op knottekistjes en brandewijnskommen.

Wij zien hier dan ook andere meesters op den voorgrond treden dan bij het zilverdrijfwerk. De voornaamste zilverdrijvers, de van der Lely's, Claes Baerdts, Teekelenburg en anderen werkten allen voor Katholieke kerken, waar hunne fraaie, doch dikwijls eenigs-

zins overdadig aangebrachte, versieringen beter op hun plaats waren. Slechts een enkele maal trof ik onder hun werk een door graveerwerk versierd stuk aan n.l. de ovale brandewijnskom (no. 358), een vroeg stuk werk van Johannes van der Lely en de reeds gemelde verdienstelijk gegraveerde tabaksdoos van Gabynus van der Lely.

Buitengewoon verdienstelijk graveerwerk was op de tentoonstelling aanwezig van den Leeuwarder meester JAN MELCHORS OOSTERVELT, die in 1611 meester geworden in 1663 op zijn tachtigste jaar nog als zoodanig werkzaam was. Naast vier avondmaalsbakers (nos. 127, 129, 133 en 151) en een collecteschaal (no. 213) waren van hem aanwezig twee knottekistjes (nos. 277 en 278).

Ook Bolswardsche Meesters, van wie wij hiervoor reeds fraai graveerwerk vermeldde, vinden wij onder de vervaardigers van avondmaalsbakers, terwijl van vele avondmaalsbakers uit de omgeving van Franeker bleek, dat de zilversmeden uit die stad speciaal ook voorzagen in de behoeften van de daar ter markt komende dorpsbewoners der omgeving.

Op gelijke wijze voorzagen blijkbaar vooral de Sneeker zilversmeden den Frieschen Zuidwesthoek, de Dokkummer en Kollumer Zilversmeden den Noord-Oosthoek van hunne producten. In de 18e eeuw echter zien wij Leeuwarden meer en meer op den voorgrond treden en worden de avondmaalsbakers van ver afgelegen dorpen vaak vandaar betrokken.

Aangezien het kerkzilver bijna altijd van datums voorzien is, kunnen uit diverse kenmerken der hierop voorkomende overheidskeuren en meesterteekens allerlei gevolgtrekkingen gemaakt worden, die voor dateering en toeschrijvingen van belang zijn.

Ik heb getracht hiervoor op enkele kenmerken en gevolgtrekkingen naar aanleiding van de tentoonstelling de aandacht te vestigen. De bij dit artikel gegeven illustraties kunnen dit aanvullen en zullen allicht bij vele van de ongeveer acht duizend belangstellenden, die de tentoonstelling hebben bezocht, aangename herinneringen opwekken. Dat ik bij het geven van een en ander niet naar volledigheid kon streven spreekt van zelf. Ieder echter, die den Catalogus van de tentoonstelling, waarvan nog exemplaren op aanvraag aan het Friesche Museum te verkrijgen zijn, wil bestudeeren, zal zeker nog meerdere gevolgtrekkingen kunnen maken, die onze kennis van het oude Friesche zilversmidbedrijf nog belangrijk kunnen verrijken.

NANNE OTTEMA.